

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

FEATURES OF THE INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF THE STATES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Діброва К.Р.,
студентка

*Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено аналізу поняття та змісту міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення протиправних діянь, якими вони порушують міжнародні зобов'язання. Проаналізовано окремі положення проекту резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 2001 р. № 56/83 «Про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння». Звернено увагу на найбільш складні теоретичні та практичні питання, пов'язані з порушенням міжнародних зобов'язань державами та притягнення їх до міжнародно-правової відповідальності за вказані порушення.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, міжнародне правопорушення, норми міжнародного права, внутрішні засоби захисту, міжнародний правопорядок.

Статья посвящена анализу понятия и содержания международно-правовой ответственности государств за совершение противоправных деяний, которыми они нарушают международные обязательства. В работе проанализированы отдельные положения проекта резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 12 декабря 2001 г. № 56/83 «Об ответственности государств за международно-противоправные деяния». Также обращается внимание на наиболее сложные теоретические и практические вопросы, связанные с нарушением международных обязательств государствами и привлечения их к международно-правовой ответственности за указанные нарушения.

Ключевые слова: международно-правовая ответственность, международное правонарушение, нормы международного права, внутренние средства защиты, международный правопорядок.

The article is devoted to the analysis of the concept and content of international legal responsibility of the states for the commission of illegal actions by which states violate international obligations. The article analyzes the separate provisions of the project of resolution of the General Assembly of the United Nations of December 12, 2001 № 56/83 "On the responsibility of States for internationally wrongful acts". Also draws attention to the most complex theoretical and practical issues related to violation of international obligations by the states and their engaging to international legal responsibility for such violations.

Key words: international legal responsibility, international offense, norms of international law, internal way of protection, international law and order.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна бере активну участь у всіх напрямках міжнародної діяльності, зокрема діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки і зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного й гуманітарного характеру, забезпечення прав людини. Проблема міжнародно-правової відповідальності є досить суперечливою та дискусійною серед учених, проте, незважаючи на досить велику кількість праць із цього питання, поняття відповідальності у міжнародному праві є дуже специфічним та невизначеним. І хоча інститут міжнародної відповідальності є одним із найдавніших інститутів галузі права, його норми й досі не кодифіковано.

Стан опрацювання. Окремі аспекти проблеми міжнародно-правової відповідальності держави за протиправні діяння розглядалися у працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців із міжнародного права: Д. Анцилотті, М. Антонович, І. Бліщенко, Я. Броунлі, М. Буроменського, В. Буткевича, В. Василенка, О. Висоцького, Л. Гусейнова, А. Кассезе, Ю. Колосова, П. Куріса, Д. Левіна, І. Лукашука, В. Мазова, Ю. Манійчука, Л. Оппенгейма, Ю. Петровського, С. Раскаля, Г. Тункіна, М. Ушакова, М. Шоу, А. Фердросса та інших. Незважаючи на те, що в розвідках згаданих науковців висвітлювалися окремі думки та ідеї, деякі аспекти міжнародно-правової відповідальності потребують подальшого дослідження.

Метою статті є вивчення особливостей інституту міжнародно-правової відповідальності на теоретичному рівні, а також виявлення практичних підстав притягнення до такої відповідальності суб'єктів міжнародного права за порушення ними міжнародних зобов'язань.

Вклад основного матеріалу дослідження. Юридична відповідальність є складним загальносоціальним

явищем. У цьому контексті міжнародно-правова відповідальність держави визначається її належністю до міжнародного співтовариства, адже як член останнього держава повинна нести відповідальність за свої діяння. Зокрема, у доктрині міжнародного права неодноразово висловлювалися думки про те, що відповідальність у міжнародному праві має таке саме джерело походження, як і інші види соціальної відповідальності, – моральний обов'язок перед суспільством.

Враховуючи те, що науковці досі не дійшли згоди щодо поняття «міжнародно-правова відповідальність», Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як «усі форми правовідносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом» [1].

Тож з урахуванням указаного міжнародно-правову відповідальність можливо визначити як зобов'язання суб'єкта міжнародного права потерпіти певні обставини негативного характеру внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так і в результаті правомірної діяльності.

Комісія міжнародного права ООН у проекті статей про відповідальність 2001 р. у ст. 3 зазначає: «Діяння держави може бути кваліфіковане як міжнародно-протиправне

лише на підставі міжнародного права. На таку кваліфікацію не може вплинути кваліфікація цього самого діяння як правомірного згідно із внутрішньодержавним правом» [2].

Згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, держава несе відповідальність і в тому випадку, коли їй присвоюється:

1. Поведінка будь-якого органу держави – розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, незалежно від того, здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або які-небудь інші функції, незалежно від положення, що він займає в системі держави, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави. Поняття «орган» включає будь-яку особу або будь-яке утворення, що має такий статус за внутрішньодержавним правом (ст. 4).

2. Поведінка особи або утворення, що не є органом держави відповідно до ст. 4, але вповноважений її правом здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом у тому разі, якщо ця особа або утворення діє відповідно (ст. 5).

3. Поведінка органу, наданого в розпорядження держави іншою країною, розглядається як діяння першої держави за міжнародним правом, якщо цей орган здійснює елементи її державної влади (ст. 6).

4. Поведінка органу держави або особи, або утворення, уповноважених здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо цей орган, особа або утворення діють відповідно, навіть якщо вони перевищують свої повноваження або порушують вказівки (ст. 7).

5. Поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками, під керівництвом або контролем цієї держави, реалізуючи таку поведінку (ст. 8).

6. Поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично здійснює елементи державної влади під час відсутності або за неспроможності офіційної влади й в умовах, що вимагають здійснення таких елементів (ст. 9).

7. Поведінка повстанського руху, що стає новим урядом держави, розглядається як діяння цієї країни за міжнародним правом. Поведінка руху, повстанського або іншого, якому вдається створити нову державу на частині території наявної країни або на якій-небудь території під її керуванням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом. Така поведінка не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом тією мірою, якою ця держава визнає й приймає таку поведінку як власну (ст. 11) [2].

Практично сама держава не може вчинити певну дію чи бездіяльність, за яку вона буде притягнута до міжнародно-правової відповідальності. У зв'язку із цим майже у всіх випадках держава несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх виконавчих органів: міністерств і відомств, армійських і поліцейських підрозділів, прикордонних і спеціальних служб, аж до найнижчої ланки виконавчої влади.

Тож, відповідно до вищезазначеного, діяльність держави на міжнародному рівні може проявитися лише через дію її органів, що реалізують суверенну волю держави. Відповідно, будь-яка поведінка держави, що порушує її міжнародно-правові зобов'язання, виражається в діях (бездіяльності) органів держави. Вона відповідає за діяльність своїх посадових осіб, службовців, однак лише якщо ці дії можна поставити їй у провину. Концепція «ставлення у провину» призводить до проблем, коли службовці порушують отримані інструкції, перевищуючи свої повноваження.

Аналіз судової практики свідчить про те, що держава відповідає за дії своїх службовців, навіть коли вони порушують отримані інструкції, накази, не підкоряються їм. Зокрема, прикладом є справа за позовом США проти Мексики. Республіка Мексика відрядила військовослужбовців для захисту американських громадян від натовпів місцевих мешканців, що чинили погроми. Однак замість захисту американців військовослужбовці на чолі з лейтенантом мексиканських збройних сил відкрили по них вогонь. Мексику було визнано винною, оскільки військовослужбовці діяли як організований військовий підрозділ під командуванням офіцера. Однак, якби військовослужбовці не були при виконанні службових обов'язків, то їхні дії могли би бути кваліфіковані, як дії приватних осіб, громадян Мексики [3].

Як підкреслює П. Куріс, у міжнародних публічно-правових відносинах держава відповідає не за поведінку органів державної влади, а за власну поведінку [3]. Важливо враховувати, що не може бути ніякого розмежування між суб'єктом правопорушення і суб'єктом відповідальності. Зазначимо, що держава не відповідає за дії осіб, якщо тільки вони фактично не діяли за дорученням цієї держави або не здійснювали державної влади за відсутності представників органів державної влади та за обставин, що вправдовували прийняття ними на себе таких повноважень.

Держава не може ухилитися від відповідальності, посилаючись на ту обставину, що відповідно до її внутрішнього законодавства ті чи інші дії потрібно робити іншим способом або ж взагалі вони є дозволеними. У Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. встановлено, що держава «не може посилатися на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання нею договору» [4]. Аналогічне положення містить і Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, про відповідальність держав за міжнародно протиправні діяння.

Тільки у разі, якщо особа діяла не як посадова особа органу державної влади, її поведінка не стосується держави. Однак, якщо фізична особа, яка не володіє офіційним державним статусом, своїми діями зазіхає на права й інтереси іншої держави, що охороняються міжнародним правом, то держава, що не забезпечила захист цих прав і інтересів, буде нести міжнародно-правову відповідальність. За дії приватних осіб держава не несе відповідальності, проте вона відповідає за невиконання своїх зобов'язань щодо забезпечення прав і законних інтересів іноземної держави на своїй території, що проявилось у бездіяльності державних органів, покликаних захищати ці права й інтереси [5].

Щодо злочинних вчинків фізичних осіб проти міжнародного права, то важливо зазначити, що вони є підставою для кримінального покарання, а не міжнародно-правового. Такі дії фізичних осіб порушують норми міжнародного права, тому заборонені приписами внутрішньодержавного права. Таку заборону держави вносять до своїх кримінальних кодексів (законів) за власною ініціативою або на підставі міжнародних угод, принципів і норм міжнародного права, загальноновизнаних міжнародно-правових звичаїв, юридично обов'язкових рішень міжнародних органів та організацій. Боротьба з такими правопорушеннями передбачена нормами міжнародного права, але відповідальність фізичних осіб у таких випадках не є міжнародно-правовою. Поведінка фізичних осіб здійснюється поза будь-яким зв'язком із політикою держави, адже вони діють не від імені держави, і, відповідно, не є посадовими особами в державі. Така поведінка, як правило, суперечить законодавству держави і часто є такою, що підлягає кримінальному покаранню в національних судових установах. Крім того, юридичними підставами відповідальності за такі дії можуть бути міжнародні конвенції з боротьби проти міжнародної злочинності та відповідні їм національно-правові акти [6].

Так, Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності визначила, що кожна держава-учасниця за здійснення будь-якого злочину, визначеного цією Конвенцією, передбачає застосування таких санкцій, які враховують ступінь небезпеки цього злочину. Конвенція визначає санкції за вчинення передбачених злочинів, зокрема те, що держави-учасниці вживають у максимальному ступені, можливо в рамках їхніх внутрішніх правових систем, такі заходи, які можуть знадобитися для забезпечення можливості конфіскації:

а) доходів від злочинів, охоплених чинною Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів;

б) майна, устаткування або інших засобів, що використалися або призначалися для використання у злочинах, охоплених цією Конвенцією [7].

Прикладами указаних злочинних учинків фізичних осіб проти міжнародного права можуть бути: виготовлення та продаж іноземної валюти й цінних паперів; виготовлення, придбання, зберігання для збуту і збут наркотичних засобів без спеціального на те дозволу, також наруга над символікою іноземної держави тощо.

Важливою є проблема присвоєння державі діянь осіб, що фактично діяли від її імені. Ідеться про ситуації, коли держава вдається до протиправних акцій, зокрема про організацію і засилання озброєних угруповань на територію

іншої країни. «У тих випадках, коли уряд заохочує і навіть сприяє організації таких груп, здійснює їх фінансову підтримку, навчає їх, озброює, координує їхню діяльність із діяльністю збройних сил держави, указані групи перестають бути, з погляду міжнародного права, приватними особами», – пише Р. Аго. Так, у рішенні Міжнародного суду у справі про військові дії в Нікарагуа і проти Нікарагуа встановлено, що США навчали, забезпечували, фінансували сили повстанців, передавали їм розвідувальні дані, інструктували їх про вибір об'єктів [8].

Висновки. Термін «міжнародно-правова відповідальність» є усталеним у міжнародній практиці, проте і до сьогодні це питання викликає дискусії серед науковців, адже, як свідчить міжнародна практика, пріоритетним завданням держав як учасників міжнародного права є розробка ефективної законодавчої моделі щодо відповідальності за протиправні дії суб'єктів міжнародного права, за порушення ними міжнародних зобов'язань. Для вирішення зазначеного питання необхідно розробити міжнародні стандарти і сприяти їх впровадженню у національні законодавства. Також національне законодавство є ефективним засобом контролю над новими формами і видами прояву злочинних дій суб'єктів міжнародних відносин, тому ті норми, що регулюють питання відповідальності, які є в законодавствах деяких країн, але ще не прийняті міжнародними стандартами, повинні бути включені до них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лукашук И. Право международной ответственности. URL: <http://www.lawmix.ru/comm.php?id=5036>.
2. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 2001 р. № 56/83. URL: <http://ivo.garant.ru/#/document/2565571/paragraph/125:0>.
3. Мисак І. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/dip_2013_60_8.pdf.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
5. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. № 34/169. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
6. Скрильник О. Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Chkur_2013_4_86.pdf.
7. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.
8. Циверенко Г. Фактичні підстави для виникнення міжнародно-правової відповідальності. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4314/23.pdf?sequence=1>.